

УДК 94:[911.375:352]:330.3(477.82)“15/16”

Андрій Зяць,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри давньої історії України
та архівознавства Львівського національного
університету імені Івана Франка,
e-mail: andrij_zajac@yahoo.com

РОЛЬ ВЛАСНИКІВ І СТАРОСТ У МІСЬКОМУ ЖИТТІ ВОЛИНИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

У статті розглянуто вплив власників приватних міських осередків та старост королівських міст на їхній розвиток. З'ясовано, що власники приватних міст мали визначальний вплив на функціонування міських осередків, оскільки саме вони засновували міста, сприяли наданню їм маґдебурзького права, торгів та ярмарків, а це було запорукою успішного економічного розвитку міст. Водночас заснування міст власники розглядали як бізнес-проект, від якого очікували зиску. Це своєю чергою пояснює старання власників отримати максимальний прибуток з міст, що вело до визиску міщан, а нерідко до втручання власників у міське життя. Старости були управителями короля на місцях, яким доручалося сприяти обороноздатності міст, їхньому розвитку та забезпеченню порядку на підвладній території. На практиці, окрім цього, старости зазвичай значно перевищували свої повноваження, активно втручаючись у міські справи та утискуючи міщан.

Ключові слова: Волинь, міста, міщани, власники міст, старости, маґдебурзьке право.

Добре залюднена на середину XVII ст. Волинь¹ володіла значною мережею міських поселень². До 90 відсотків міст були приватними, а отже, вплив власників міст на функціонування міських поселень не міг не бути. Яким він був? У радянській історіографії сві-

¹ Крикун М. Воеводства Правобережної України у XVI – XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів, 2012. С. 223 – 235; Ворончук І. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. Київ, 2012. С. 436 – 454.

² Зяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. Львів, 2003. С. 35 – 90; *Ejusdem*. Miasta prywatne Wołynia w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. Liczba i specyficzne cechy funkcjonowania // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. Warszawa, 2016. T. LXXVII. S. 179 - 198.

домо акцентували лише на негативних його сторонах³, які, без сумніву, теж були. Однак почнемо з позитиву.

Варто пам'ятати, що міста не засновувалися самі - хтось ініціював цей процес. Тим “хтось” були зазвичай волинські магнати, які, володіючи певною кількістю сіл, бажали створити для них економіко-адміністративний центр⁴. Однак самого бажання було мало. Заснування міста потребувало немалих коштів, які на початковому етапі вкладав майбутній власник. Певні суми йшли на отримання від великого князя/короля дозволу локувати місто. Ще більше грошей вкладалося у саме заснування та розбудову міського поселення. Процес цей тривав роки і вимагав значної уваги та зусиль містозасновника.

Як приклад, можна розглянути появу Козлина. До 1580 р. відноситься перша згадка про міський статус Козлина. 21 липня того ж року козлинський війт Миколай Кургановський разом з луцьким возним Матисом Славогурським їздив у Рожищі до луцького владика Іони Борзобогатого Красенського з листом князя Василя - Костянтина Острозького, в якому містилося прохання віддати заарештованих владикою його козлинських міщан, котрі нещодавно як люди вільні “в мeste Козлине на воли были осели”. Однак владика відмовився їх віддати, заявивши, що це його піддані.⁵ Фіксація міського статусу Козлина, наявність війта та згадка про “волю” свідчили про серйозність намірів князя щодо заснування міського поселення. І вже 20 березня 1583 р. князь В.-К. Острозький, надав Козлину магдебурзьке право та 15 років “волі”, дозволив проводити ярмарки і торги.⁶ Через чотири місяці – 18 липня – король Стефан Баторій підтвердив це надання та окремо застеріг право міщан мати вільні корчми і виготовляти мед, вино і горілку⁷.

Не один рік підготовки пішов на заснування Гулевичів. Від 1610 р. у Гулевичах згадується замок⁸, що свідчило про бажання закласти місто. Кілька років Юрій Гулевич витратив на різного роду організаційні заходи і шойно 24 квітня 1618 р. видав привілей на локацію міста⁹. Не завжди вдавалося заснувати місто з першого разу – Рожищі локували

³ Копытский З. Ю. Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII вв. Минск, 1966. С. 42.

⁴ Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. С. 31 – 32.

⁵ Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІА України у Києві). Ф. 25. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 78 зв.

⁶ BZNO. OR Rkps. 3669/II. K. 174 v.

⁷ Archiwum Narodowe w Krakowie. Archiwum Dzikowskie Tarnowskich. Rkps. 135. K. 117 – 119. Ширше про Козлин див.: Заяць А. Волинське містечко Козлин у світлі міської книги початку XVII століття // Краєзнавство. К., 2015. Вип. 3/4. С. 49 – 59.

⁸ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 88. Арк. 119.

⁹ Там само. Спр. 109. Арк. 16 – 17. Публікація привілею: Заяць А. Невідомі документи до початкової історії містечка Гулевичі // Студії і матеріали з історії Волині. 2012. Кременець, 2012. С. 271 – 273.

двічі - 1567 та 1598 рр.¹⁰ Бувало, що і три спроби закласти місто не були успішними. Так було зі Смідином - його безуспішно локували у 1538, 1556 та 1568 рр.¹¹ Всі ці спроби, звичайно, коштували власникам і грошей, і часу.

Ряд міських поселень закладалися на татарських шляхах, що сприяло кращій обороноздатності краю¹². Заснування міста було обопільно вигідно як власнику так і міщанам. Власнику, оскільки міське поселення давало панові у 5 - 10 разів більше прибутку, ніж село¹³. Міщанам, бо селяни, які творили основу в таких містах, переходили у соціально кращу для себе верству – міщанство - та ще й звільнялися на значну кількість років від сплати податків і повинностей та отримували право вільно займатися будь - яким ремеслом.

Водночас, потрібно мати на увазі, що для магнатів заснування міст не було простою забаганкою (хоча момент престижу теж не можна скидати з рахунку¹⁴), а що це був, сучасною мовою кажучи, бізнес-проект, від якого власник очікував зиску. Останньому підпорядковувалося все те, що робив власник – добивався запровадження ярмарків і торгів, заснування цехів та митниць тощо. Всі кроки по розбудові міста власник робив у міру своїх можливостей, але не підлягає сумніву, що робилося це для покращення життєдіяльності міста¹⁵.

Більшість міст, відразу чи згодом, за сприяння власника або прямо від нього, отримали магдебурзьке право¹⁶. Це мало велике значення для міщан, бо прилучало їх до європейської міської традиції і давало можливість розвивати її у себе. Не без того, що власники деколи втручалися у процес призначення/обрання вїйта чи окремих райців, але це не було повсюдним і обов'язковим. Звичною практикою була апеляція до власника у судових спорах міщан.

¹⁰ Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. С. 52.

¹¹ Там само. С. 37.

¹² Там само. С. 86, 108; Ворончук І. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст. С. 387 – 392.

¹³ Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. Львів, 1990. С. 26; Kalinowski W. Głos w dyskusji // Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne. Warszawa; Poznań; Toruń, 1976. S. 304; Lalik F. Funkcje miast i miasteczek w Polsce późnego średniowiecza // КНKM. 1975. Z. 4. S. 557, 560; Samsonowicz H. Tendencje rozwoju sieci miejskiej w Polsce późnośredniowiecznej // КНKM. 1980. № 3. S. 341 – 348.

¹⁴ Samsonowicz H. Tendencje rozwoju sieci miejskiej... S. 345; Jusiak P. Działalność fundacyjna właścicieli na terenie miast prywatnych Rzeczypospolitej XVI – XVIII wieku // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. 2016. T. LXXVII. S. 272 – 273.

¹⁵ Див. спостереж.: Szczygeł R. Miasta prywatne w Polsce od XIV wieku do 1772 roku – chronologia lokacji, właściciele, pełnione funkcje // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. 2016. T. LXXVII. S. 16.

¹⁶ Ворончук І. Передмова // Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) Переклад, упорядкування і передмова Ірини Ворончук. Київ – Старокостянтинів, 2001. С. 88 – 89.

Заступаючи інтереси своїх міщан як підданих, власники представляли їхні інтереси у судах. В абсолютній більшості відомих випадків власники були присутніми при розгляді спорів своїх міщан з сторонніми особами та в інтересах міщан давали позови супротивній стороні. Так, князь Януш Заславський у жовтні 1614 р. позивав до суду Станіслава Радзімінського, який заборгував його несухойжським міщанам Васкові та Єрмогену 100 золотих¹⁷.

Однак, заснування міст не було благодійністю шляхти, воно переслідувало меркантильні інтереси збагачення. Після закінчення “воли”, міщани зобов’язані були виконувати на користь власника повинності, відробляти шарварки, часткову панщину, про що красномовно свідчать збережені інвентарі міст та дослідження істориків¹⁸. Тут багато чого залежало від особи власника – його людяності, чесності, вміння зберігати баланс між своїм “апетитом” до заробляння грошей і можливостями міщан. Більше чи менше втручання власника у призначення/вибори міських властей гальмувало формування справжнього міського самоврядування. У приватному місті апеляцію на судовий декрет не можна було скеровувати до короля, а лише до пана, тобто він був повноправним господарем у місті.

Відомі непоодинокі випадки залучення власниками чи їхніми урядниками міщан до розбійних нападів на сусідні міста і села. У 1573 р. мешканці Дорогостаїв за наказом тамтешнього урядника Антона Коханського взяли участь у нападах на Млинівський маєток Олександра Семашка та с. Можків Абрама Яворницького¹⁹. У січні 1614 р. слуга і миківський урядник Адама Чаплича Шпановського Григорій Дубинський скаржився на торговицького урядника князя Самуеля Корецького Станіслава Билецького за те, що той, “зобравши з собою боярь, козаків и месчань торговицькихх [...], наехал моцно квалтомь конно и з возами, из rozmaitym оружьем с пулгакими, сагайдаками, рогатинами войне належачими, на старожитный кгрунтъ его мл пана моего на село Волю Мыковскую”²⁰. Князь Олександр Сангушко у 1628 р. змусив горохівських міщан до участі у нападі на свого супротивника – луцького войського Олександра Вільгорського²¹.

Власники міст відправляли міщан як посильних у своїх справах. Зокрема, князь Богусь Корецький у червні 1566 р. відрядив торговицького війта Андрія Сікорського з кількома міщанами відвезти луцькому

¹⁷ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 435 – 436 зв.

¹⁸ Noga Z., Szczygieł R. Miasta prywatne w sieci miejskiej Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Uwagi wstępne // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. 2016. T. LXXVII. S. 10.

¹⁹ Там само. Спр, 14. Арк. 80, 113 зв.

²⁰ Там само. Спр. 97. Арк. 54.

²¹ Там само. Спр. 162. Арк. 30. Горохівські міщани брали участь у розбійних розбірках своїх власників у 1600 і 1601 рр. – Там само. Спр. 61. Арк. 277 зв.; Спр. 62. Арк. 195.

підстарості Андрію Івановичу Русину тисячу золотих та двох турецьких коней²².

Шкодила міщанам і тогочасна практика віддачі міст у застави й оренди. Визиски орендарів сприяли відходам міщан. У 1593 р. орендар Голятина Григорій Колмовський був покликаний до суду князем Романом Сангушком, бо за час його врядування шість родин покинули місто²³.

Ряд міст був у спільному володінні кількох осіб, що викликало непорозуміння і протистояння між міщанами. У 1540 р. Перемилем навпів володіли князі Олександр Андрійович Сангушко та Іван Михайлович Вишневецький. Останній свідчив, що “в том замку и месте межи поддаными нашими великие кривды и незгоды завжды бывали, для которых жо ростырков их мы сами николи в добром приятельском мешканьи и во в покою с собою быти не могли”²⁴.

У приватних містах, за умови релігійної заангажованості власника, українців подекуди змушували платити податки на користь католицьких священиків. Зокрема Мацей Лешневський у привілеї Лешневу (1627 р.) зобов’язав католиків і православних платити з кожного будинку католицькому пробошу шоквартально по три гроші²⁵. Князь Адам Сангушко, фундуєчи костел у Горохові (1619 р.), записав на його користь окрім чотирьох сіл ще 500 золотих з міста²⁶. Нерідко власники - католики міст закладали костели чи монастирі, надаючи їм прибутки не лише з сіл, а й міст²⁷.

Очевидно, що вплив власників на життєдіяльність приватних міст був не просто великим, а певною мірою визначальним і для тогочасних реалій такий стан речей уважався нормальним, хоча цей вплив у кожному місті та у різний час і за різних власників був різним.

²² Там само. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 40.

²³ AGAD. Archiwum Zamojskich. Rkps. 2633. K. 125.

²⁴ Archiwum ksiąg Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie. Lwów, 1890. T. IV. S. 254.

²⁵ ЦДІАК України. Ф. 2228. Оп. 1. Спр. 316. Арк. 3. Ширше про ситуацію у місті див.: Заяць А. Заснування містечка Лешнів // Студії і матеріали з історії Волині. 2009 // ред. В. Собчук. Кременець, 2009. С. 86 – 91.

²⁶ Там само. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 423 – 424.

²⁷ Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст. К., 2008. С. 350 – 378. Варто наголосити, що і в королівських містах міщан змушували робити внески на користь католицьких храмів. На користь костелу Діви Марії в Луцьку (1560 р) місто зобов’язане було давати чотири копи грошів литовських та сіль. (ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 12 – 12 зв.). У серпні 1562 р. піддекан луцького костелу Св. Трійці Томаш Хоєнський скаржився на віята Івана Борзобогатого Красенського, котрий всупереч королівському розпорядженню не дає їм від міського млина на рік 30 мац солоду, шосуботи – мацу житньої муки, на костел шість каменів воску, а також готівкою – 20 кіп грошів литовських (Там само. Спр. 4. Арк. 166). Ксьондз Мартин Іздебський (1620 р.) скаржився на луцьких міських урядників за заборону міщанам давати на користь фарного костелу по 4 гроші від будинку, що робилося завжди ще з часів литовських князів (Там само. Спр. 119. Арк. 670 зв. - 671).

На перший погляд, у суттєво кращих умовах мали перебувати королівські міста, на сторожі інтересів яких стояла королівська влада. Однак ряд українських та польських істориків слушно зауважували, що самоврядування у королівських містах значно обмежувалося втручанням старост²⁸. Михайло Грушевський зазначав, що “історія міст се взагалі історія вічних спорів громад з старостами за компетенції й нарікань на старостинські надужиття”²⁹. Сергій Іваницький наголошував, що “основне питання з історії магдебургій Великого князівства Литовського є стосунки міста з замком, магістрата зі старостою”³⁰. Про зловживання старост щодо міщан писав і Михайло Довнар-Запольський³¹. На значній залежності міст від старост акцентував увагу Юонас Юргініс³². Анджей Виробіш дійшов висновку, що “містам під старостами було не солодко”³³. В іншій праці цей же дослідник писав, що “фактично в королівських містах старости справляли такий же вплив на вибір і діяльність міської влади як дідичі у приватних містах”³⁴.

Інститут старостинської влади, міцно закорінений на українському ґрунті у XVI – першій половині XVII ст., був запозичений з Польщі, де він уконституювався наприкінці XIII – XIV ст³⁵. Вже у XIV ст. старостинська влада була знана і на українських землях³⁶, а з XV ст. – це звичне явище³⁷. Старости були гродові і негродові. Перші очолювали староства/повіти – адміністративно-територіальні одиниці, на які поділялися воєводства. Їм підпорядковувалася судова влада, оскільки вони очолювали повітові суди і були представниками короля на місцях

²⁸ Михайлина П. Політика адміністрації Речі Посполитої в містах України другої половини XVI – першої половини XVII ст. // Історія та історіографія України. Зб. наук. праць. К., 1985. С. 39 – 48; Іваницький С. М. Нове в історії міст під магдебурзьким правом у Великому князівстві Литовському // Праці комісії для виучування історії західноруського та українського права. К., 1929. Вип. 6. С. 486 - 492; Szczygeł R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku. Lublin, 1989. S. 137; Kulejewska-Topolska Z. Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII w. Poznań, 1964. S. 74.

²⁹ Грушевський М. Історія України – Руси. К., 1994. Т. 5. С. 350.

³⁰ Іваницький С. М. Нове в історії міст під магдебурзьким правом... С. 487.

³¹ Довнар-Запольський М. В. Украинские староства в первой половине XVI в. К., 1908. С. 39.

³² Юргініс Ю. М. Судьба магдебургского права в литовских городах // История СССР. 1975. № 4. С. 145 – 146.

³³ Wyrobisz A. Zatargi mieszczan ze starostami soleckimi w XVI, XVII i XVIII w. // Studia Historyczne. 1969. Т. XII. № 3. S. 365 – 375.

³⁴ Wyrobisz A. Polityka Firlejów wobec miast w XVI w. i założenie Janowca nad Wisłą // PH. 1970. Т. 61. Z. 4. S. 578.

³⁵ Kutrzeba S. Historia ustroju Polski. Korona. Poznań, 2001. S. 62 – 63.

³⁶ Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV – XVIII ст.). Перед., прим. та покаж. М Крикуна. Львів, 1996. С. 136.

³⁷ Крикун М. Подільське воєводство у XV – XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів, 2011. С. 113 – 115; Про діяльність старост на Волині в останній третині XVI ст. див.: Старченко Н. Гродські урядники: слуги старости – члени шляхетської спільноти - “агенти” держави (Волинь останньої третини XVI ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 16. К., 2016. С. 128 – 156.

та діяли від його імені. До їхніх обов'язків належало оберігати замок та підтримувати громадський мир і спокій у ввіреному старостві. Владі старости підлягала не лише непривілейована людність, міщани, а й частково в кримінальних справах шляхта³⁸. Вони виконували поліцейні функції в повітах³⁹. Старости негродові були фактично кураторами, управлінцями королівських маєтків.

Перед старостою міщани звітували про виконання зібраних коштів на укріплення/ремонт замку, що передбачало тогочасне законодавство⁴⁰. Староста слідкував за торгівлею (зокрема так званою таксацією товарів), а це були досить вагомими важелі впливу. До того ж, значна частина міських жителів перебувала під безпосередньою владою старости.

Варто також додати, що гродовий староста – це, зазвичай, магнат, до якого і шляхетська братія ставилася з пієтетом, а що вже казати про міщан. Луцькими старостами здебільшого були князі: Костянтин Іванович Острозький (1507 – 1522 рр.), Федір Михайлович Чорторийський (1522 – 1542 рр.), Андрій Михайлович Сангушко (1542 – 1560 рр.), Богуш Федорович Корецький (1560 – 1576 рр.), Олександр Фридрихович Пронський (1580-1589 рр.), Ольбрихт Станіслав Радзивіл (1618 – 1622 р.), Владислав Домінік Заславський (1639 – 1656 рр.). Серед володимирських старост князями були: Андрій Олександрович Сангушко (1508 – 1531 рр.), Федір Андрійович Сангушко (1531 – 1548 рр.), Василь-Костянтин Острозький (1550 – 1579 рр.), Костянтин Костянтинович Острозький (1579 – 1588 рр.), Василь-Костянтин Острозький (1588 – 1604 рр.), Януш Костянтинович Острозький (1604 – 1620 рр.), Адам Олександр Сангушко (1624 – 1626 рр.), Юрій Заславський (1635 – 1636 рр.). Кременецькими старостами від 1560 до 1627 рр. послідовно були князі Миколай, Януш і Криштоф Збараські, Януш Корибут Вишневецький (1627 – 1636 рр.) та Михайло Юрій Чорторийський (1645 – 1653 рр.)⁴¹.

Значний обсяг влади і повноважень, побільшений магнатською “пихою”, був досить небезпечним для міського соціуму, оскільки давав можливість і привід для втручання у життя міщан. Досить часто на місцях замість старост, які займали по декілька урядів, засідали їхні заступники – підстарости, намісники, бурграбії⁴².

³⁸ Kromer M. Polska czyli o położeniu, obyczajach, urządach i Rzeczpospolitej Królestwa Polskiego. Wilno, 1853. S. 94 – 95.

³⁹ Góralski Z. Urzędy i godności w dawnej Polsce. Warszawa, 1988. S. 196 – 197.

⁴⁰ Volumina Constitutionum. T. II. Vol. 1. (1550 – 1585). Warszawa, 2005. S. 194 (1566 p.), S. 200 (1567 p.); Volumina Constitutionum. T. III. Vol. 1. (1611 – 1626). Warszawa, 2010. S. 276 (1620 p); T. III. Vol. 1. (1611 – 1626). Warszawa, 2013. S. 125 (1631 p.).

⁴¹ Urzędnicy wołyńscy XIV – XVIII wieku. Spisy. Opracował Marian Wolski. Kórnik, 2007. S. 63, 96 – 99, 120 – 123.

⁴² Łosowski J. Kancelaria grodzka Chełmska od XV do XVIII wieku. Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego. Lublin, 2004. S. 94 – 100.

Обсяг влади старости чи його заступників та рівень їхнього втручання у міські справи залежав від багатьох чинників – як об’єктивних, так і суб’єктивних. З останніми простіше, позаяк тут важливу роль відігравав людський фактор – характер, моральність старости. Стосовно об’єктивних чинників, то важливо було в якому місті був староста – привілейованому чи непривілейованому. В останньому староста почувався набагато більшим господарем ситуації. Такого старосту можна умовно прирівняти до власника міста, оскільки він був певною мірою альфою і омегою міського життя.

Як не дивно, але у подібній ситуації могло опинитися і місто з магдебурзьким правом, в якому староста сполучав із своїм урядом ще й уряд війта. Ідеться про так звану інкорпорацію війтівства. Класичним прикладом такого міста може бути Ковель. Згідно з королівським привілеєм Ковелю від 28 листопада 1611 р., міщани щороку повинні між собою обрати вісім осіб, людей “статечних, цнотливих” на уряд бурмистровський і раєцький та подати список ковельському старості або його заступнику, з яких він чотирьох осіб затвердить райцями, а одного з них призначить бурмистром. Ці четверо райців мали прийняти присягу “згідно з правом і звичаєм міст наших при поспільстві”. Щомісяця слід було проводити ротацію уряду бурмистра. Староста одного з міщан призначав лентвійтом, який мав судити карні справи, апеляція на його присуд скеровувалася до бурмистра і райців, від них – до старости, а вже від нього – до короля. Окрім того, староста контролював міські фінанси⁴³. Тож згаданий привілей робив ковельського старосту повноправним господарем міста. Не дивно, що під час люстрації Ковеля 1616 р. міщани поскаржилися ревізорам на державцю ковельського війтівства (старостою з 1610 р. був Фелікс Криський⁴⁴), за те, що він своїми позовами викликає міщан на суд до замку, а це суперечить нормам магдебурзького права. Міщани резонно зауважували, що вони повинні судитися своїм міським судом, а до старости (в даному випадку його державці) має йти лише апеляція⁴⁵. До речі спадкоємцем старостинського уряду Фелікса Криського став його син Павло⁴⁶.

Головним обов’язком старости була турбота про належний стан замку та безпеку і спокій на підвладній йому території. У лютому 1624 р. луцький староста Гієронім Харленський поскаржився королю, що міщани не підкоряються йому і його намісникові, зокрема щодо оборони замку і міста від татарської небезпеки⁴⁷. Уже в червні король скерував листа війтові Андрію Загоровському, докоряючи, що в часі татарського нападу міщани не хотіли допомагати старості в обороні

⁴³ ЦДІАК України. Ф. 35. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 10 зв. – 12.

⁴⁴ AGAD. MK. Rkps. 153. K. 159 v. – 161.

⁴⁵ ЦДІАК України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 156 зв.

⁴⁶ Там само. Ф. 35. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 32 - 32 зв.

⁴⁷ Там само. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 129. Арк. 264 зв.; Спр. 137. Арк. 251 – 251 зв.

міста⁴⁸. 29 січня 1626 р. староста звернувся з листом до бурмистра, райців і поспільства з повідомленням про те, що польний гетьман Станіслав Конєцпольський дав знати про можливе татарське вторгнення. Того ж дня возний Павло Дубинський облятував цей лист у Луцькому гроді. У листі староста наказував провести необхідні у таких випадках приготування, зокрема застися порохом, кулями, харчовими припасами і в торгіві дні оголошувати всім про небезпеку⁴⁹. 16 лютого 1626 р. до Луцького гроду прийшов слуга старости Матіяш Бернацький і від його імені поскаржився на міську владу за небажання виконувати свої військові обов'язки під час нападу татар, коли вони впродовж 9 – 11 лютого були під Луцьком. Згаданий слуга заявив, що міщани не слухалися старости “жадное стражи, проховъ, дель, стрельбы дати не хотели [...] и зъ валовъ зъ стрельбою ити взъборонили се, а некоторые зъ посьпольства удавати смели, же то не татарове, але козаки, мсьчичачи се крывды свое, на ляховъ се зобрали” - і що лише староста, сказано далі у скарзі, - “зъ челодкою своею, одъ брамы до брамы бегаючи, места борониль”⁵⁰. Король листом від 9 березня того ж року дорікав міщанам за непослух старості і небажання давати на замок порох та кулі. Король висловив надію, що в подальшому таке не повториться і наказав міщанам у часі тривоги чітко виконувати вимоги старости⁵¹. 17 квітня возний Яким Присталовський заявив у гроді, що відніс до ратуші старостинського листа, в якому міщанам наказано вибрати “складки” на завершення робіт з укріплення валів та фінансово прозвітуватися перед старостою⁵². Г. Харленський листом від 17 червня знову повідомив міську владу, що отримав певну звістку про вторгнення татар, і вимагав від міщан приготуватися до можливого нападу: поправити паркан, вали, застися харчами і зброєю⁵³. 5 жовтня староста ще раз звернувся до міщан з повідомленням про вторгнення в Україну 30 тисячного татарського війська і закликав міщан бути пильними і стерегти місто⁵⁴. У лютому 1629 р. той же староста звернувся з листом до бурмистра і райців, аби вони, з огляду на татарську небезпеку, вжили необхідних заходів по обороні міста. Усіх, хто б не слухався міської влади, згідно з наказом короля, можна страчувати⁵⁵. Відомі аналогічні листи інших старост⁵⁶.

⁴⁸ Там само. Спр. 139. Арк. 677 зв. – 678.

⁴⁹ Там само. Спр. 149. Арк. 113 – 113 зв.

⁵⁰ Там само. Спр. 148. Арк. 136 – 137.

⁵¹ Там само. Арк. 234 – 235, 277 – 277 зв.

⁵² Там само. Арк. 395 – 395 зв.

⁵³ Там само. Арк. 799 зв. У Луцькій гродській книзі є свідчення про татарський напад у червні 1626 р. – Там само. Спр. 151. Арк. 80 – 81.

⁵⁴ Там само. Спр. 149. Арк. 1495 – 1496.

⁵⁵ Там само. Спр. 166. Арк. 84 – 84 зв.

⁵⁶ Там само. Спр. 109. Арк. 93 – 94 (1618 р., лист Ольбрихта Станіслава Радзивіла); Спр. 183. Арк. 625 – 625 зв. (1632 р., лист Януша Вишневецького).

Залучали старост до поліційних функцій. Зокрема, король листом від 5 березня 1628 р. зобов'язав старост ловити свавільників, які нападають по дорогах на купців і грабують⁵⁷.

Збереглися відомості про захист старостою інтересів міщан. У липні 1574 р. князь В. - К. Острозький у суперечці між володимирським війтом Михайлом Дубницьким та бурмистром, райцями і поспільством підтримав міщан, незважаючи на королівське рішення про сплату міщанами війту значної суми (1336 золотих)⁵⁸. У травні 1634 р. виживський міщанин Шимон Вшолкович, у справі з шляхтичем Олександром Пясецьким, який заборгував йому 250 золотих, прийшов до Володимирського гроду разом із ковельським старостою Станіславом Конєцпольським⁵⁹.

Відомі випадки віддачі староств в оренду, що, зазвичай, посилювало визиск міщан. У січні 1619 р. ковельські міщани скаржилися на незносні шкоди орендаря ковельського староства Гієроніма Солтана. Зі скарги довідуємося, що орендар сам або його слуги б'ють міщан, кидають до в'язниці, забирають коней, примушують міщан своїм коштом вигодовувати кільканадцять волів, що у порозумінні з євреями і в їхніх інтересах не допускають до Ковеля купців, у замковому суді міщани не можуть отримати справедливості, а ремісникам, що виконують роботу для потреб замку не платять грошей та ще й б'ють і це призвело до відходу з міста кількох десятків з них. Орендар зі слугами здійснив напад на будинок бурмистра Федора Микитки. 6 січня слуги орендаря, перестривши бурмистра, схопили його і привели до Г. Солтана, який наказав чотирьом слугам тримати бурмистра, а двом бити його посторонками. Не задовільнившись цим, орендар наказав тримати слугам бурмистра - бив уже сам, а далі поривався вбити бурмистра, але завадили самі слуги. Коли наступного дня мали відбутися вибори міських урядників, то “жадень месчанинь, видячи таковое безъправе и кгъвалтъ, на тотъ урядъ дати се обърати не хочеть и не позволяеть”⁶⁰. Ці зловживання підтвердили возні Авдій Сезкевич та Василь Ковирський. З документа за липень наступного року довідуємося, що Г. Солтан орендував не лише староство, а й ковельське війтівство⁶¹, тобто становище міщан було вкрай складним.

М. Грушевський зазначав, що євреї, будучи у підпорядкуванні старост, при традиційному протистоянні останніх з міськими громадами “стають *de facto* спеціальними протегованцями старостинських урядів”⁶². Це добре прослідковується на прикладі Ковеля, де старости

⁵⁷ Там само. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 705 зв. – 706.

⁵⁸ Там само. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 459. Арк. 197 зв. – 199 зв.

⁵⁹ Там само. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 468 – 468 зв.

⁶⁰ Там само. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 23.

⁶¹ Там само. Спр. 52. Арк. 1395 зв.

⁶² Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 5. С. 257.

один за одним підтверджують євреям привілеї своїх попередників та дають їм нові пільги⁶³. У липні 1634 р. возний Роман Кропський свідчив, що за дорученням старости Г. Харленського ходив до ратуші де ознайомив бурмистра і райців з наказом старости дотримуватися королівських привілеїв євреям, зокрема щодо податків, підводної повинності та звітуванні перед євреями про ці видатки. Той же возний з наказу старости наклав заруку в 1 тисячу золотих на кожного з міських урядників⁶⁴.

Зловживання старостами своєю владою було майже нормою тогочасного життя. Ще у кінці XV ст. луцькі міщани просили великого князя Олександра скасувати “новини”, які запровадили старости Іван Ходкевич (1478 – 1480 рр.) та Олізар Шилович (1480 – 1486 рр.). Перший з них вимагав у міщан безпідставно підводи, а другий – заставляв міщан “ставъ сыпати и гатити на Стыру”⁶⁵. У червні 1587 р. Катерина Фальчевська Вацлавова Подорецька, яка тримала у заставі луцьке війтівство, скаржилася у Володимирському гроді (очевидно, у Луцькому гроді скарги не прийняли) на луцького старосту Олександра Пронського за арешт ним бурмистра, райців та лавників. Їх староста посадив без видимої причини до в’язниці верхнього замку, протримав там більше тижня і випустив лише отримавши від них 60 кіп грошів литовських⁶⁶.

На Великдень 1591 р. луцький староста Олександр Семашко не пустив луцького єпископа Кирила Терлецького до замкової соборної церкви, побив його слуг, а самого владику два дні тримав під арештом, морячи голодом⁶⁷. Якщо так можна було поступати з єпископом, то що вже казати про міщан. Той же староста у лютому 1592 р. звинувачувався райцями у побитті міського писаря Яроша Суєтича, міщан і згвалтуванні дівчини Маруші⁶⁸. У квітні 1592 р. возний Федір Свиридовський відніс старості королівського листа, в якому зазначалося, що міщани від нього і підстарости Щасного Галенського “великие и незносные кривды, кгвалты, бои и грабежи терпети и отповеди, и пофалки на здоровья свои относити мели [...] и николи от верности твоей такъ с подстаростего, яко слуг и гайдуков, верности твоей, за жалобою своею справедливости одержати не могутъ”⁶⁹. Возний свідчив, що коли з тим листом та з бурмистром і райцями прийшов до старости на за-

⁶³ Архив ЮЗР. К., 1869. Ч. 5. Т. 1. С. 117 - 122.

⁶⁴ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 193. Арк. 569 зв. – 570.

⁶⁵ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). Ф. 389. Оп. 1. Кн. 4. Л. 147 об. – 148; Опубл.: Lietuvos Metrika (далі – LM) Knyga Nr. 4 (1479–1491). Vilnius, 2004. С. 132 – 133; Ф. 389. Оп. 1. Кн. 6. Л. 99 об. – 100. Опубл.: LM. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Vilnius, 2007. S. 169.

⁶⁶ ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 281 зв. – 282 зв., 308 – 308 зв.

⁶⁷ Архив ЮЗР. К., 1883. Ч. 1. Т. 6. С. 84 – 86.

⁶⁸ ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 2 – 2 зв., 62. Скарга занесена до Володимирського гроду, бо, очевидно, у Луцький грод її відмовилися вписувати.

⁶⁹ Там само. Спр. 25. Арк. 217.

мок, то староста і підстароста “всемъ мешаномъ луцкимъ, при мне на тот часъ будучимъ, нафукавши, насоромотивши и налаявши, пофалки имъ учинивши, листу его королевское млти не вернулъ и ни отдалъ”⁷⁰. Наступного дня староста наслав слуг до ратуші, які силою пробували туди проникнути, виламуючи двері та вікна, але райці забарикадувалися і змогли відбитися. Тоді слуги напали на будинок лентвійта Дахна Горайновича - його “зсоромити”, а сина Ждана сильно побили, а далі “мало, дей, еще на томъ маючи, вышедши оттоль на рынокъ, переймаючи людей невинных, кого потрафити могли, били и мордовали”⁷¹. Відомий ще один лист короля до О. Семашка від 4 листопада 1595 р., з якого постає безрадісна картина становища луцьких міщан. Від старости міщани терплять “великие кривды, небезъпеченьства, збытъки, забойства, кгвальты, нахожене на дома их и бране товаров с комор крамьных”⁷².

Син Олександра, теж луцький староста, Миколай Семашко в ніч на 12 квітня 1607 р. разом зі слугами-гайдуками напав на ряд міських будинків, арештував міщан, допровадив їх до замкової в'язниці і вони змушені були викупитися у старости за величезну суму в 700 червоних золотих. До цього ще староста брав з міщан мірку понад норму при помолі зерна в голешівському млині⁷³. У лютому 1608 р. король у листі до М. Семашка перелічує кривди міщан: похвалки на життя і здоров'я, захоплення маєтностей, гвалти і накладає заклад у сумі дві тисячі кіп грошів литовських, з яких половина йшла до скарбу, а половина – зневаженій стороні⁷⁴. Цікаво, що й цей королівський лист вписаний у книгу не Луцького, а Володимирського гроду. Дієвість цього листа як і закладу була невисока, бо аналогічного листа королю прийшлося писати ще раз у квітні 1609 р.⁷⁵ Однак і даний лист мало вплинув на старосту, оскільки у серпні 1609 р. з наказу М. Семашка було забрано інструменти в ремісників теслярського цеху, а цехмістра побито і кинуто до замкової в'язниці⁷⁶. Той же староста у вересні 1608 р. незаконно брав мито з купців, що приїхали до Луцька на Семенівський ярмарок⁷⁷.

У червні 1624 р. луцький міський писар Іван Половкович у Кременецькому гроді (а не у Луцькому) від імені бурмістра, райців, лавників, цехмістрів і всього поспільства скаржився на старосту Гієроніма Харленського, який, незважаючи на королівські привілеї Луцьку, “от

⁷⁰ Там само. Арк. 218. Скарга була вписана до Володимирського гроду.

⁷¹ Там само. Арк. 218 зв.

⁷² Там само. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 67.

⁷³ Там само. Спр. 39. Арк. 326 зв. – 327, 328 зв. – 329. Скарга знову таки занесена не до Луцького, а до Володимирського гроду.

⁷⁴ Там само. Спр. 40. Арк. 96 – 97.

⁷⁵ Там само. Спр. 41. Арк. 286 зв. – 287.

⁷⁶ Там само. Арк. 357 – 357 зв. Скарга занесена до Володимирського гроду.

⁷⁷ Там само. Спр. 40. Арк. 457 – 458 зв. Скарга теж занесена до Володимирського гроду.

каждого дому, пивом шинковного, капъсчизну на каждый рокъ по золотых осми и по грошей пол осма полских берет”, окрім того, з солоду від кожної мірки – чверть, від різників щодня по два польських гроша, у неділю – по плечку, а також долю від продажу сала та риби⁷⁸. На довершення староста переслідував і тероризував бурмістра Нестера Ювковича⁷⁹. У березні 1626 р. слуги того ж старости побили і кинули до в’язниці бурмістра Андрія Сезеновича та лавника Яна Михайловича, де їх тримали чотири місяці. Староста вимагав від міщан стацій для своїх слуг. Через ті зловживання “мещане одни выежджаютъ, а другие, до остатнего убожства пришедши, внивеч се оборочати мусятъ”⁸⁰. Збитки міщани оцінили у шість тисяч золотих. Король листом від 20 березня 1626 р. (вписаним знову - таки до Володимирської гродської книги) наказав старості не утискувати міщан⁸¹. Користі від цього листа було небагато, бо міщани знову скаржилися на старосту - він побив і кинув до в’язниці бурмістра Нестера Гороховича, самих міщан позивав до гродського суду та збирав з них незвичні податки. Король двома листами від 15 травня і 25 липня 1626 р. ганив старосту і погрожував йому штрафом у 100 гривень за кожне порушення прав міщан та заборонив старості утримувати своїх слуг коштом міщан. Виправдовуючись, староста заявив, що міщани його не хочуть слухати, забороняють католицькі процесії у місті, а в часі татарських наїздів 1624 і 1627 рр. не боронили місто⁸². Король у червні 1629 р. звернувся до Г. Харленського з вимогою захистити міщан від незносних зловживань шляхти, яка вчиняє напади на будинки міщан, з яких вбито трьох⁸³.

Незважаючи на можливі штрафні санкції, Г. Харленський у травні 1631 р. конфіскував на луцькому передмісті у колківського єврея Маєра Давидовича цеглу і вапно на суму майже тисячу золотих⁸⁴. Бурмістр Іона Михайлович подав до Луцького гроду королівського листа від 27 жовтня 1641 р. скерованого до старости князя Домініка Заславського. Король наказав старості оберігати міщан від шляхетського свавілля, бо шляхта з озброєними слугами робить розбійні напади на міські будинки. Зокрема, у листі згадується напад на кам’яницю лентвійта і райці Яна Гепнера – висікли двері, ображали дружину і челядь та робили “похвалки” на здоров’я відсутнього в той час лентвійта⁸⁵.

⁷⁸ Там само. Ф. 21. Оп. 1. Спр. 72. Арк. 114 зв. Скарга теж занесена до Кременецького гроду.

⁷⁹ Там само. Арк. 117 – 118.

⁸⁰ Там само. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 138 зв. – 139, 486 зв.

⁸¹ Там само. Арк. 201 – 201 зв., 486 – 486 зв.

⁸² Там само. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 154. Арк. 381 зв. – 384.

⁸³ Там само. Спр. 168. Арк. 474 – 474 зв.

⁸⁴ Там само. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 179 зв. – 180. Скарга теж занесена до Володимирського гроду.

⁸⁵ Там само. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 230. Арк. 211 зв. – 212 зв.

Не безхмарними були стосунки зі старостами і володимирських міщан. Ще 1534 р. великий князь Жигимонт I картав володимирського старосту Федора Андрійовича Сангушка за перевищення владних повноважень і переслідування міщан його слугами⁸⁶. У 1571 р. дійшло до видання королівського декрета в протистоянні між міською громадою і старостою, князем, В. - К. Острозьким. Король зобов'язав міщан у часі повені допомагати ремонтувати греблю і млини, натомість звільнив їх від сплати старості так званого торгового і заборонив кидати міщан до замкової в'язниці – їх можна, після відповідного рішення міського уряду, утримувати лише в міській тюрмі. Король вирішив, що євреї, які проживають на міському ґрунті, повинні платити міські податки і звітуватися перед бурмистром і райцями, а судитися перед війтівським судом. Старості мають підлягати лише євреї, що не живуть на міській території. Апеляція від бурмистра і райців мала йти до старости⁸⁷. Князь В. - К. Острозький активно старався підпорядкувати своїй владі міщан і всякі спроби спротиву не залишав без покарання⁸⁸. У січні 1595 р. король у листі до князя наказував, щоб ані він сам, ані підстароста чи його слуги не чинили збитків міщанам і дотримувалися міських привілеїв, отриманих від великих князів литовських/королів польських - під зарукою трьох тисяч кіп грошів литовських⁸⁹.

У червні 1631 р. король звернувся з листом до володимирського старости Романа Гойського, наказуючи йому опікуватися, а не утискувати володимирських міщан⁹⁰. Однак, уже у вересні бурмистр і райці оскаржували старосту, який своїми діями завдав міщанам збитків на тисячу золотих⁹¹.

Натерпілися володимирські міщани і в час старостування Габріеля та Даніеля Стемпковських. Аналізований нижче документ подає широку палітру старостинського перевищення влади та упослідження міщанства. Володимирський вїт Станіслав Корчминський, який одночасно був земським суддею, у 1644 р. разом з бурмистром, райцями і лавниками подав скаргу на колишнього володимирського старосту Габріеля Стемпковського (старостою був у 1636 – 1643 рр.). Скарга була занесена не до гродських книг, а до земських, що, очевидно, було зумовлено банальною причиною – на місце Г. Стемпковського прийшов його син – Даніель – Стефан (1643 – 1668 рр.)⁹². Міщани заявили, що ще до прибуття до міста Г. Стемпковський прислав до Володимира

⁸⁶ РГАДА, Ф. 389. Оп. 1. Кн. 41. Л. 167 об.

⁸⁷ ЦДІАК України. Ф. 27. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 223 зв. – 225 зв.; Волинські грамоти XVI ст. / Упоряд. В. Д. Задорожний, А. М. Матвієнко. К., 1995. С. 152 – 155.

⁸⁸ ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 19 зв. – 20 (1574).

⁸⁹ Там само. Спр. 46. Арк. 51 – 51 зв.

⁹⁰ Там само. Спр. 66. Арк. 981.

⁹¹ Там само. Арк. 1582 зв. – 1583.

⁹² Urzędnicy wołyńscy XIV – XVIII wieku. Spisy. S. 123.

свого слугу Андрія Рогалевського, який розпочав розмову з міськими урядниками із погроз, змусив скликати міщан до ратуші, де їм від імені старости заявив про новий, раніше не знаний, податок, до того ж непередбачений міськими правами і привілеями. Йшлося про необхідність сплати міщанами щомісяця шість грошів польських від кожного будинку на користь замку. Ті з міщан, хто був проти, були побиті гайдуками старости, а згаданих шість грошів збирали із міщан впродовж врядування старости. Євреям орендарям наказано було давати гроші не війтові, а старості. Те ж стосувалося і євреїв-різників, яким наказали податок від худоби давати не війтові, а старості. Частина доходів старости від млинів традиційно скеровувалася на володимирський шпиталь – ці гроші староста тепер брав лише собі. Окрім того, староста закликав міщан нічого не платити війтові, райцям і лавникам, а їх самих не слухати. Всупереч війтові староста дозволив міщанам збудувати власну лазню у місті, щоб не ходити до війтівської. Сам Г. Стемповський прибув до Володимира в 1638 р. Бурграбієм він поставив Петра Сосновського, який безжально обкладав міщан штрафами. Його заушником/підслухачем став Томаш Мойсеювич, який ходив під вікнами міщан, по корчах, підслуховучи тих, хто скаржився на нові порядки. Невдоволених хапали гайдуки, допроваджували у замок, де їх били, а бурграбій “виписував” бідолахам на власний розсуд штраф – 10, 15, 20 талерів. Неспроможних заплатити кидали до в’язниці, морячи голодом і холодом, вимагаючи від них викупу⁹³. Обмовив бурграбій і бурмистра Томаша Лучкевича, який звернувся до нього з проханням не чинити кривд міщанам, показуючи міські привілеї. Бурграбій подав перед старостою справу так, що неначе бурмистр є бунтівником. Староста викликав бурмистра до себе у с. Несвіч (там була його резиденція), де гайдуки побили його до півсмерті. У 1639 р. староста наслав майже 80 драгунів і гайдуків на дім володимирського війтівського писаря шляхетного Василя Ярмогена. Писаря схопили зранку ще сонного, зв’язали і допровадили до вже згаданого Несвіча, де його впродовж кількох годин били, далі кинули до в’язниці, а вечором езекуція повторилася. Писар утримувався у тюрмі п’ять днів. Активно староста втручався до міського судочинства. Незважаючи на вже винесене міським судом рішення у справі міщанина Марка Кінплеви́ча з шляхтичами Пневським і Порадевським, староста закликав їх до себе, і Марко, який виграв справу,

⁹³ ЦДІАК України. Ф. 27. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 626 зв. – 630; Воссоєдинение Украины с Россией. Док. и матер. Москва, 1953. Т. 1. С. 385 – 387; Заяць А. Вплив старостинської влади на функціонування міських громад Правобережної України в XVI – першій половині XVII ст. // Ефективність державного управління. Зб. наук. праць/Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Львів, 2009. Вип. 20. С. 145 – 146; Кравченко В. До історії взаємин володимирського міщанства зі старостинською адміністрацією у 40-х роках XVII століття // Український археографічний щорічник. К., 2016. Т. 22/23. С. 414- 417.

тепер її не лише програв, а й ще півроку відсидів у в'язниці невідомо за що. Той самий Марко невдовзі мав судову справу з володимирською єврейкою (її ім'я не вказане), і ця справа була скерована на апеляцію до асесорського суду. Однак у справу втрутився староста, й перемогу отримала єврейка, а Марко втратив усе майно, яке пограбували гайдуки, та ще й змушений був покинути місто. Як бачимо не лише староста, а й бурграбій перебирав на себе функції в'їтівського суду.

Володимирські ремісники скаржилися, що їх примушують безоплатно працювати на старосту та його драгунів, а під час торгів і ярмарків гайдуки відбирають у купців речі, через що купці починають обминати володимирські торги і від цього втрачає місто. Перед Великодніми святами 1644 р. бурграбій викликав до себе золотаря Федора Карацевича, який був міським лавником, і змушував терміново виконати для себе роботу. Коли ж золотар відмовився, мотивуючи це тим, що має докінчити для церкви якусь уже проплачену роботу (а була Великодня п'ятниця), то був жорстоко побитий і кинутий до в'язниці, з якої його випустили пізно увечері у суботу⁹⁴.

Володимирські міщани звинувачували бурграбія і за те, що він розподіляє жовнірів на постій, нехтуючи тим, що це функція міських властей, а коли жовніри покидають місто, бурграбій замість в'їта і райців дає їм за хабарі атестати (довідки доброго поведження у місті). На початку зими 1644 р. через необережне поведження з вогнем жовнірів, що перебували на пості, в ринку згоріло сім будинців, але з вини бурграбія, який узяв подарунки від капітана хоругви, міщани отримали компенсації лише по 50 золотих.

З нагоди вступу Даніеля – Стефана Стемпковського, у 1643 р. на володимирське староство у міщан безоплатно повідбирали мед, пиво, вина. Уже не будучи старостою, Г. Стемпковський, приїжджаючи до міста, ставав тут на постій і примушував міщан утримувати себе разом із челяддю. Більше того, Г. Стемпковський, у 1644 р., перебуваючи у Володимирі, наказав випустити з міської в'язниці Федора Фортуну, посаженого туди за рішенням в'їтівського суду, оскільки той погрожував підпалити місто⁹⁵. Таке самоправство екс старости зримо демонструє його можливості та засвідчує реальний вплив його на міську владу.

Далеко не все гаразд було у стосунках з місцевим старостою і у кременецьких міщан. Кременецькі передміщани у 1567 р. скаржилися, що їм з наказу старости, князя, Миколая Збарзького без їхньої згоди після волочної поміри дали кам'янистий ґрунт, який вони не обробляли, але за який з них вимагають по 10 грошей з волоки⁹⁶. У вересні

⁹⁴ ЦДІАК України. Ф. 27. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 634 зв.

⁹⁵ Там само. Арк.635.

⁹⁶ Там само. Ф. 21. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 71 зв. – 72 зв.

1569 р. король у листі до того ж старости наказав не погрожувати і не утискувати кременецького війта Матиса Гришковського під закладом у дві тисячі кіп грошів литовських⁹⁷. Кременецький райця Михайло Дякович з двома міщанами у вересні 1571 р. у Луцькому гроді свідчили, що кілька днів перед тим ходили у кременецький замок до старости і просили його дати возного, при якому вони могли б подати старості королівський лист з вимогою не утискувати міщан. Староста відмовився дати возного, заявив, що не збирається слухати королівського листа, та став погрожувати міщанам. З Луцького гроду відправили до старости возного Марка Збранного, якому міщани дали королівського листа для вручення його старості. Останній зняв копію з листа, але не вписав його до гродської книги⁹⁸.

Реакцією на протистояння у 1637 р. православної громади Кременця з старостою Петром Даниловичем був глейтовий лист короля міщанам терміном на шість місяців для з'ясування стосунків у суді. Під королівський захист взято не лише самих міщан, а й їхнє майно⁹⁹. У грудні 1642 р. кременецькі бурмистр та райці у Луцькому гроді оскаржували Мартина Якубовського, який за розпорядженням старости П. Даниловича займався збором чопового з міщан - збирав понад звичай більше і квитів не давав, а міщанина Войтеха Ябушовича, який відмовився платити збільшене чопове побив, і кинув до замкової в'язниці¹⁰⁰. Згаданий староста активно втручався у вибори райців, не допускаючи православних до зайняття міських урядів¹⁰¹.

Час від часу король виступав на захист міщан. У січні 1507 р. великий князь Жигимонт I звільнив луцьких міщан від постоїв старостинських слуг, чого від міщан вимагав тогочасний староста Федір Янушевич, а також на прохання луцьких кравців зменшив річну плату від них на користь старости з 20 до 10 кіп грошів литовських і наказав, щоб кравці, які працюють і служать шляхті, платили свою частину податку разом міськими кравцями та підлягали владі кравецького цехмістра, інакше хай не займаються цим ремеслом під страхом штрафу у 50 кіп грошів литовських¹⁰². Підтримуючи міщан, король змушував старост обороняти міські інтереси. Так, у березні 1635 р. король наказав кременецькому старості князю Янушу Вишневецькому впродовж трьох років добитися повернення місту земель, якими безправно заволоділи

⁹⁷ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 475 зв. Лист вписаний до Луцького гродської книги.

⁹⁸ Там само. Спр. 458. Арк. 436 – 438.

⁹⁹ Там само. Спр. 199. Арк. 183 – 183 зв.

¹⁰⁰ Там само. Спр. 200. Арк. 53-а – 54-а зв.

¹⁰¹ Archiwum Państwowe w Krakowie. Archiwum Sanguszków. Teki arabskie. Rkps. 58/3. К. 23 – 26.

¹⁰² РГАДА. Ф. 389. Оп. 1. Кн. 8. Л. 163 – 164; LM. Knyga Nr. 8 (1499 - 1514). Vilnius, 1995. S. 189 – 190.

шляхтичі, поосаджували там своїх підданих і мало того, що не платять міських податків, так ще грабують і б'ють міщан¹⁰³.

Траплялося, що король позивав до суду міщан за скаргою старости. Так було у березні 1595 р., коли володимирський староста, князь, В. – К. Острозький нарікав на міщан, які завдали йому збитків на 10 тис. золотих (що саме за збитки, не вказано)¹⁰⁴.

Роль власників міських поселень у життєдіяльності міст була значною і двоякою. До позитивного впливу можна зарахувати вже самі зусилля із заснування нових міст, сприяння їхній розбудові, надання магдебурзького права, права на ярмарки і торги, захист міщан у судових процесах зі сторонніми особами. Містозасновницькі проекти не були філантропічними, а передбачали отримання прибутку. Це спричинило дію таких негативних факторів: визиск міщан, втручання у міське життя, віддача міст в оренду та заставу.

Подібна ситуація була із впливом старост на міста. Враховуючи специфіку джерельної бази (скарги, судові справи) можемо припустити певне нагнітання ситуації у наріканнях міщан, але все ж їхня постійність та покази возних і реакція короля свідчать про небезпідставність міських скарг. Поряд з певними позитивами, як от: турбота по зміцненню обороноздатності замків, організація захисту міщан від татарських нападів та підтримка правопорядку, прослідковуємо низку таких негативних чинників як - прагнення підпорядкувати своїй владі міщан, втручання у міські справи і, зокрема, у міське судочинство, спроби збагатитися коштом міщан. Усе це, з одного боку, гальмувало розвиток міського суспільства та кристалізації його як окремої верстви, але з іншого – сприяло консолідації та прагненню відстояти свої інтереси.

References

- Góralski, Z. (1988). *Urzędy i godności w dawnej Polsce*. Warszawa.
- Jusiak, P. (2016). *Działalność fundacyjna właścicieli na terenie miast prywatnych Rzeczypospolitejw XVI – XVIII wieku*. In *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. T. LXXVII*. S. 272 – 273.
- Kalinowski, W. (1976). *Głos w dyskusji*. In *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*. Warszawa; Poznań; Toruń.
- Kromer, M. (1853). *Polska czyli o położeniu, obyczajach, urządach i Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego*. Wilno.
- Kulejewska-Topolska, Z. (1964). *Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII w.* Poznań.
- Kutrzeba, S. (2001). *Historia ustroju Polski*. Korona. Poznań.
- Lalik, F. (1975). *Funkcje miast i miasteczek w Polsce późnego średniowiecza*. In *KHKM. Z. 4*.

¹⁰³ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 196. Арк. 776 зв. – 777 зв.

¹⁰⁴ Там само. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 143 – 143 зв.

Łosowski, J. (2004). Kancelaria grodzka Chełmska od XV do XVIII wieku. Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego. Lublin.

Noga, Z., Szczygieł, R. (2016). Miasta prywatnie w sieci miejskiej Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Uwagi wstępne. In *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. T. LXXVII. S. 10.

Samsonowicz, H. (1980). Tendencje rozwoju sieci miejskiej w Polsce późnośredniowiecznej In *KHKM*. № 3. S. 341 – 348.

Szczygieł, R. (1989). Lokacje miast w Polsce XVI wieku. Lublin.

Szczygieł, R. (2016). Miasta prywatne w Polsce od XIV wieku do 1772 roku – chronologia lokacji, właściciele, pełnione funkcje. In *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. T. LXXVII. S.

Wyrobisz, A. (1970). Polityka Firlejów wobec miast w XVI w. i założenie Janowca nad Wisłą In *PH*. 1970. T. 61. Z. 4. S. 578.

Wyrobisz, A. (1969). Zatargi mieszczan ze starostami soleckimi w XVI, XVII i XVIII w. In *Studia Historyczne*. T. XII. № 3. S. 365 – 375.

Voronchuk, I. (2001). Peredmova. In Volodinnyia knyaziv Ostroz'ky'x na Sxidnij Voly'ni (za inventarem 1620 roku). Ky'yiv – Starokostyanty'niv, S. 88 – 89.

Vossoedy'neny'e Ukray'ny s Rossy'ej. Dok. y' mater. (1953). T. 1. Moskva.

Grushevs'ky'j, M. (1996). Bars'ke starostvo. Istory'chni nary'sy' (XV – XVIII st.). L'viv.

Grushevs'ky'j, M. (1994). Istoriya Ukrayiny' – Rusy'. T. 5. Ky'yiv.

Dovby'shenko, M. V. (2008). Voly'ns'ka shlyaxta u religijny'x ruxax kincya XVI – pershoyi polovy'ny' XVII st. Ky'yiv.

Dovnar-Zapol'sky'j, M. V. (1908). Ukray'nsky'e starostva v pervoj polovy'ne XVI v. Ky'ev.

Zayacz', A. (2009). Vply'v starosty'ns'koyi vlady' na funkcionuvannya mis'ky'x gromad Pravoberezhnoyi Ukrayiny' v XVI – pershij polovy'ni XVII st. In Efekty'vnist' derzhavnogo upravlinnya. Zb. nauk. pracz'/L'vivs'ky'j regional'ny'j insty'tut derzhavnogo upravlinnya Nacional'noyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya pry' Prezy'dentovi Ukrayiny'. Vy'p. 20. L'viv, S. 145 – 146

Zayacz', A. (2015). Voly'ns'ke mistechko Kozly'n u svitli mis'koyi kny'gy' pochatku XVII stolittya. U Krayeznavstvo. Vy'p. 3/4. Ky'yiv, S. 49 – 59.

Zayacz', A. (2003). Urbanizacijny'j proces na Voly'ni v XVI – pershij polovy'ni XVII stolittya. L'viv.

Zayacz', A. (2009). Zasnuvannya mistechka Leshniv. In Studiyi i materialy' z istoriyi Voly'ni. Kremenez', S. 86 – 91.

Zayacz', A. (2012). Nevidomi dokumenty' do pochatkovoyi istoriyi mistechka Gulevy'chi. U Studiyi i materialy' z istoriyi Voly'ni. Kremenez', S. 271 – 273.

Ivany'cz'ky'j, S. M. (1929). Nove v istoriyi mist pid mag'deburz'ky'm pravom u Vely'komu knyazivstvi Ly'tovs'komu. In Praci komisiyi dlya vy'uchuvannya istoriyi zaxidnorus'kogo ta vkrayins'kogo prava. Vy'p. 6. Ky'yiv, S. 486 – 492

Корытский, З. Ю. (1966). Экономы'cheskoe razvy'ty'e gorodov Belorussy'y' v XVI – pervoj polovy'ne XVII vv. My'nsk.

Kravchenko, V. (2016). Do istoriyi vzayemy'n volody'my'rs'kogo mishhanstva zi starosty'ns'koyu administracijeyu u 40-x rokax XVII stolittya. In Ukrayins'ky'j arxeografichny'j shhorichny'k. T. 22/23. Ky'yiv, S. 414- 417.

Kry`kun M. Podil`s`ke voyevodstvo u XV – XVIII stolittiyax. Statti i materialy`. L`viv, 2011. S. 113 – 115;

Kry`kun, M. (2012). Voyevodstva Pravoberezhnoyi Ukrayiny` u XVI – XVIII stolittiyax. Statti i materialy`. L`viv. Voronchuk, I. (2012). Naselennya Voly`ni v XVI – pershij polovy`ni XVII st.: rody`na, domogospodarstvo, demografichni chy`nny`ky`. Ky`yiv.

Kry`p`yakevy`ch, I. P. (1990). Bogdan Xmel`ny`cz`ky`j. L`viv.

My`xajly`na, P. (1985). Polity`ka administraciyi Rechi Pospoly`toyi v mistax Ukrayiny` drugoyi polovy`ny`XVI – pershoyi polovy`ny` XVII st. In Istoriya ta istoriografiya Ukrayiny`. Zb. nauk. pracz`. Ky`yiv, S. 39 – 48

Starchenko, N. (2016). G`rods`ki uryadny`ky`: slugy` starosty` – chleny` shlyaxets`koyi spil`noty` - “agenty`” derzhavy` (Voly`n` ostann`oyi treti`ny` XVI st.) In Ukrayina v Central`no-Sxidnij Yevropi. Vy`p. 16. Ky`yiv, S. 128 – 156.

Yurgy`ny`s, Yu. M. (1975). Sud`ba magdeburgskogo prava v ly`tovsky`x gorodax In Y`story`ya SSSR. # 4. S. 145 – 146.

Andriy Zayats

THE ROLE OF OWNERS AND STATROSTAS IN THE URBAN LIFE OF VOLHYNIA IN THE 16TH – THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY

The article considers the influence of the owners of private towns and the starostas of royal cities on their development. It was found out that the owners of private towns had a decisive influence on the functioning of the city centers, since they were their founders, contributed to the granting of the Magdeburg law, annual and weekly fairs, as it was the key to successful urban economic development. At the same time, the owners considered the foundation of the town as a business project, from which they expected some benefits. This, in turn, explains the owners' efforts to get the maximum profit from the towns, and such approach led to the exploitation of the burghers, and often the interference of the owners into the urban life. The starostas were the representative governors of the king on the local level, who were entrusted to contribute to the defense of cities, their development and the maintenance of order within the subject territory. In practice, besides this, the starostas usually considerably exceeded their authority, actively interfered in the urban life and oppressed the burghers.

Key words: Volhynia, cities (towns), burghers, town owners, starostas, Magdeburg law.